

MEDIALITÁS ÉS HERMENEUTIKA

L. VARGA PÉTER

Az esztétikai tapasztalat medialitása

Szerk. Kulcsár-Szabó Zoltán és Szirák Péter

Ráció Kiadó, Budapest, 2004. 434 old., 3300 Ft

Az irodalomtudomány „kulturális fordulata”, illetve ezzel együtt az, hogy fölértékelődött a médiaelméleteknek az irodalomértésben játszott szerepe, hazánkban is szélesíti az irodalomról való beszéd spektrumát. Nem várható el, hogy az értelmezői közösségek, csoportok vagy kutatók munkái konvergáljanak. A szakmán belüli ellentétek kiélezett vitahelyzeteket teremtenek, amelyeknek megítélése nyilvánvalóan nem tartozik a tudomány(osság)ról szóló egyik diskurzusba sem. *Az esztétikai tapasztalat medialitása* című tanulmánykötet a medialitásnak és az irodalomtudomány kultúratudományi inspirációjú „átértékelésének” kétségkívül reprezentatív kiadványa. A szerzők értelmezői közössége természetesen nem tekinthető a tudományos érdeklődés és tájéko-

zódás logikája alapján sem „egységesnek”, ha ezen azt értjük, hogy az olvasói tapasztalat (remélhetően) függetlenedik mindenféle ideológiai előfeltételtől.

Korábbi, *Történelem, kultúra, medialitás* címmel megjelent, ugyancsak reprezentatív kötetük¹ némi megrökönyödést váltott ki.² A benne vázolt kultúratudományok és művelők munkássága mintegy megelőlegezi a „konkrét” modellálási és értelmezői gyakorlatok szerepét az újabb kötetben. Míg az a könyv a kutatócsoport munkáját megelőző tudományos tájékozódás volt, amely a feltételezetten a hazai kontextusban is ösztönző hatású nyugati kultúratudományok jó néhány ágát – többek között a történettudományt, az antropológiát, a rendszerelméletet, a kép- és médiaelméleteket – reflektálta,³ a jelen kötet önállóbb, előremutató kutatások eredményét közli. A *Történelem, kultúra, medialitás* megítélése azért (is) volt nehéz, mert a benne körvonalazott elméleteknek és megfontolásoknak bizonyos részét a hazai tudományos diskurzus már integrálta, más részét viszont egyáltalán nem. És mivel a fordulat Nyugaton nagyjából akkor következett be, amikor hazánkban az irodalomról való beszéd feltételei kezdtek megváltozni, aligha van alapja és értelme azon tanakodni, ki, mikor, mit és hogyan „honosított meg” a magyar tudományos életben.⁴

Ha a medialitás kutatásának hazai erősödéséről, illetőleg az interdiszciplinaritás kultúratudományi logikájának hatásáról beszélünk, illik megemlékeznünk arról, hogy a tudományköziség elvének elmélete ilyen vagy olyan megnevezéssel korábban is fölbukkant nálunk, igaz, nem a jelenlegi törekvések, hanem éppen az irodalomértelmező diskurzusok megújíthatóságának összefüggésében. Például Németh G. Béla kötet a XIX. század második felének tragédiavitájáról az intermedialitást mint a tudományközi irodalomtudományi tájékozódás egyik elvét említette.⁵ De a szóban forgó kötet egyik szerkesztője s a medialitás jelenlegi vizsgálódási területét meghatározó Kulcsár Szabó Ernő is taglalta az irodalomértés interdiszciplináris meghatározottságát egyik korábbi tanulmányában.⁶

Természetesen a tájékozódni kívánó olvasó bőségesen talál mind magyar, mind idegen nyelvű szakirodalmat a kultúratudományok egyes irányaihoz. Ez idő szerint is több hazai kutató, könyvkiadó és folyóirat törekszik a népszerűsítésükre, adott esetben kiegészítve, árnyalva az egyes értelmezői közösségek orientációját. A *Helikon* 2005. évi 1–2. száma példá-

1 ■ Kulcsár Szabó Ernő, Szirák Péter (szerk.): *Történelem, kultúra, medialitás*. Balassi, Bp., 2003.

2 ■ Takáts József: A Kulcsár Szabó-iskola és a „kulturális fordulat”. *Jelenkor*, 2004. 11. 1165–1177. old.

3 ■ Lásd Kiss Gábor Zoltán recenzióját: Kultúraáramoltatás – történelem – technológia. *Literatura*, 2004. 1. szám, 132–140. old.

4 ■ És egyáltalán, értékelhető-e bármi is kizárólag tudományos alapon, amikor az irodalomról szóló itthoni „diskurzusok” némeilyike olykor megkészt és okafogyott „dialógusok” fonalát is fel kívánja venni; vö. Veres András: A referencia védelmében. In: uő. (szerk.): *Az irodalomtörténet esélye*. Gondolat, Bp., 2004. 152–160. old.

5 ■ Németh G. Béla: *Tragikum és történelemfelfogás*. Akadémiai, Bp., 1971.

6 ■ Az intermedialitás elve az irodalomtörténetben. In uő: *Műalkotás – szöveg – hatás*. Magvető, Bp., 1987. 465–477. old.

7 ■ Sári B. László tanulmánya, illetve az általa a folyóiratban összeállított bibliográfia átfogó érvénnyel tájékoztat: *A kultúra demokratizálása*, 3–25. old.; Havasréti József pedig a magyarországi összefüggéseket világítja meg igen alaposan: *A kaleidoszkópon kívül/belül: a kritikai kultúrakutatás Magyarországon*, 149–164. old. Z. Varga Zoltán tanulmánya a francia, míg M. Sándorfi Ediné a német kontextusokat tekinti át (*A francia kapcsolat – az irodalomelmélet „kulturális fordulatának” néhány francia kritikátörténeti előzményéről*, 115–132. old.; *Jegyzetek a kultúratudomány[ok] mai helyzetéhez német nyelvtérületen*, 133–148. old.). Több tanulmány is említi a fogalmi tisztázatlanság körüli problémát: az angol *cultural studies*t ugyanis többféleképpen is interpretálják magyarul, és a *kritikai kultúrakutatás*-nak nevezett tudományos érdeklődés más, mint akár a német *Kulturwissenschaften*, akár a *művelődéstudomány* érdeklődése. A terminológiai keveredés oka az, hogy a különböző nyelvtérületeken különböző kutatásokat jelölnek hasonló névvel, a semlegesnek hangzó „kultúratudományok” vagy „művelődéstudományok” megjelölések pedig szintetizáló szándékúak. A jelenséget Takáts József említt – egyébiránt gondolatébresztő – tanulmánya ugyancsak vázolja.

ul a kritikai kultúrakutatás bizonyos alapszövegein túl a kultúratudományok állapotára is reflektál;⁷ a *Filológiai Közöny* 2004. évi 3–4. száma *Mediális kultúrtechnikák* címmel közöl külföldi és hazai kutatói beszámolókat. A Ráció Kiadó folyamatosan jelenteti meg a magyar szövegekben gyakran hivatkozott külföldi szerzők, például Friedrich A. Kittler vagy K. Ludwig Pfeiffer egy-egy medialitással kapcsolatos munkáját;⁸ napvilágot látott egy gyűjteményes kötet is, amely a médiaarcheológia magyar vonatkozásainak történeti kontextusát világítja meg;⁹ egy másik pedig több neves filozófus, irodalmár és egyéb szak tudós tanulmányaival a kultúratudományok önreflexióját mutatja be.¹⁰ A „Ráció–Tudomány” sorozat legutóbbi, a médiumok összjátékát a XIX–XX. századi irodalmi és képzőművészeti alkotásokban elemző kötetét¹¹ megelőző kiadvány¹² irodalomtörténeti tanulmányai közül is több érinti a kultúratudományok és a medialis kutatásának jelenlegi fázisait.¹³ A sor folytatható lenne, de a szóban forgó értelmezői közösség egyébként önálló és invenciózus kutatóinak némelyike is publikált már olyan munkát a medialis irodalomtudományi értelmezhetőségéről, amely előzményként is fölfogható,¹⁴ mivel a kultúratudományok nem hermeneutikai ágait tekinti át,¹⁵ sőt olyat is, amely a tudományköziség alakzatait olyan heterogén sorban helyezi „tudományszerűsítő” összefüggésbe, amely a médiumok szerepének irodalomtudományi reflexiójától a szövegek antropológiai horizontjának feltérképezhetőségén át a természettudományi belátások humán tudományi hasznosíthatóságáig terjed,¹⁶ amint arra a maga szakterületén Richard Dawkins oxfordi természettudós is törekszik. Kittler *Optikai médiumok* című könyvét (amely voltaképpen egy előadás-sorozat rögzített változata) az a Kelemen Pál fordította, akinek egy Mészöly-interpretációja már korábban a medialis kérdésköre alapján készült.¹⁷

A jelen kiadvány tanulmányai a szerkesztők előszava szerint „arra tettek kísérletet, hogy a kommunikáció [...] »néma« vagy »nem-hermeneutikai« sikkjának és feltételeinek az esztétikai tapasztalatban betöltött szerepére, sőt akár, ha rendelkeznek ilyennel, esztétikai tapasztalatára vagy érzékelésük nem kommunikatív mintázatú formáira kérdezzenek rá” (7–8. old.). A kötet reprezentatív, és alighanem hangsúlyos felütésként is értékelhető nyitó tanulmányában Kulcsár Szabó Ernő (*Az „immateriális” beírás. Az esztétikai tapasztalat medialisitásának kérdéséhez*) pontosan azokat a kérdéseket veszi sorra, amelyekkel a „nem-hermeneutikai” – némileg ellenségesebb megfogalmazásban: „anti-hermeneutikai” – felismerések szembesítik a hermeneutikai megalapozottságú, nyelvi orientációjú világ- és szubjektumértést; ez pedig a jelentésteleli irodalmi szövegvilágoknak ugyancsak megkerülhetetlen aspektusa. A kommunikáció materialitása – egy-egy médium érzékelhetőségének más médiumokétól függetleníthetetlen tapasztalata és

jelentésképző potenciálja – tudatában felmerül, vajon mennyiben egyeztethető össze a megértés elméletének nyelvfelfogása a „látható nyelv” érzéki tapasztalatával. „Az esztétikai tapasztalat formai irányítottsága és a szövegtől függetlenített (tehát már *nem implicit*) olvasói szerepek így értett viszonya [Gumbrecht egyik munkájában¹⁸] a nem-hermeneutikai diskurzus egyik különös ellentmondását hozza a felszínre. Legalábbis amennyiben a műbeli jelentéspotenciálnak a kívülről származtatott olvasói szerepeken keresztül végrehajtott viszonylagossá tétele nem jár együtt a szöveg nyelvi-formai medialisitásának elvileg várható fölértékelésével. Holott Gumbrecht és a mediális kultúratudományok antihermeneutikai pozíciói abban a nevezetes és sok változatban idézett szemléltető tételben kapcsolódhatnak össze, hogy sohasem az üzenet vagy a jelentés az, amit észlelünk, hanem a jelölő a maga (materiális) medialisításában. Ilyen szemléltetői és kommunikációelméleti keretek között ugyan semmiféle hermeneutika nem működtethető, de pusztán azzal, hogy a megértés elmélete nem jelek cseréjeként vagy információforgalmazásként érti a megértés kölcsönösségét, még nem bizonyos, hogy a hermeneutika immateriális médiumfogalma [vagyis a nem materiálisaként fölfogott nyelv] elhibázná az esztétikai tapasztalat közvetítettségének fenomenológiáját.” (13. old.)

Ezután Kulcsár Szabó Kittlerre hivatkozva¹⁹ azt

8 ■ Friedrich A. Kittler: *Optikai médiumok*. Ráció, Bp., 2005; K. Ludwig Pfeiffer: *A mediális és az imaginárius*. Ráció, Bp., 2005.

9 ■ Bednics Gábor, Bónus Tibor (szerk.): *Kulturális közeg. Médiumok a 20. század első felében Magyarországon*. Ráció, Bp., 2005.

10 ■ Bónus Tibor, Kelemen Pál, Molnár Gábor Tamás (szerk.): *Intézményesség és kulturális közvetítés*. Ráció, Bp., 2005.

11 ■ Kékési Zoltán, Peternák Miklós (szerk.): *Kép – írás – művészet*. Ráció, Bp., 2006.

12 ■ Bednics Gábor, Eisemann György (szerk.): *Induló modernség – kezdődő avantgárd*. Ráció, Bp., 2006.

13 ■ Például: Kékési Zoltán: *Ikon és graféma*, 51–72. old.; uő: *Mint hír a dróton*. Babits: *Mozgófénykép* – Kassák: *Utazás a végtelenbe*, 264–274. old.; Bednics Gábor: *Művészet és/vagy mesterség*. Technika a 19. század végi magyar lírában, 247–263. old.

14 ■ Lőrincz Csongor: *A líra medialisítása*. Anonymus, Bp., 2002.

15 ■ Kulcsár-Szabó Zoltán: *Hermeneutikai szakadékok*. (Alföld Könyvek 17) Csokonai, Debrecen, 2005.

16 ■ H. Nagy Péter: *Féregjáratok*. Dunaszerdahely, Nap, 2005.

17 ■ Kelemen Pál: *Tériszony. A tér idegensége a Saulusban*. In: Bednics Gábor, Kékési Zoltán, Kulcsár Szabó Ernő (szerk.): *Identitás és kulturális idegenség*. Osiris, Bp., 2003. 315–340. old. E kötet előszava – Poszler György: *Előszó. Szubjektív széljegyzetek (a kötet margóján)* – már *kultúrakutatásként* utal a közölt tanulmányok jellegére, ami explicite mint az irodalomtudomány és kultúrakutatás összefüggésének, kutathatóságának, a szempontok összeférhetőségének dilemmája merül fel (7–10. old.).

18 ■ Hans-Ulrich Gumbrecht: *Die Macht der Philologie*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2003.

19 ■ Friedrich A. Kittler *Aufschreibesysteme 1800/1900* (Fink, München, 1995) c. könyve a medialis hazai kutatóinak talán legfontosabb hivatkozási alapja.

20 ■ Friedrich A. Kittler: *Draculas Vermächtnis. Technische Schriften*. Reclam, Leipzig, 1993. 161. old.

21 ■ *Zwischen Materialität der Kommunikation und kommunikativer Funktion des Fiktiven: Überlegung zur Problematisierung der ästhetischen Erfahrung am Beispiel der Frage nach der „Genese der Fiktionalität in der Antike”*. Nem tudni, miért nem fordították magyarra a kötet két német nyelvű tanulmányát.

nyomatékosítja, hogy a kapcsolat jelentés és fizikai hordozója között nem egyirányú, azaz „nincs jelentés fizikai hordozó nélkül. Másrészt olyan materialitások sincsenek, amelyek maguk információk volnának és kommunikációt állítanának elő.”²⁰ Ugyanakkor éppen Kittler kapcsán fogalmazódik meg, hogy „a technomediális korszak tapasztalati kódjait olyan érzékelés kondicionálja, amely kimerül a »közlés« technikai eseményének tudomásulvételében. A *közlés* eseménye maga azért nem továbbít »jelentést«, mert mint megkerülhetetlen »hordozó« nem visz egyebet színre a pusztá szignalizáció mediális tényénél. Vagyis nem utal olyan (akár virtuális) eredetre, nem fordítható vissza olyan »közleménybe«, amelyet – a jelentésképzés önkényességének veszélye nélkül – valamiféle üzenetképző szándékkal lehetne összefüggésbe hozni.” (18. old., kiemelés az eredetiben).

A közlés technikai eseményének pusztá tudomásulvételéből következő észlelésfilozófiát Kulcsár Szabó Ernő Heidegger, Gadamer és Plessner megállapításaira hivatkozva árnyalja: a dolgok érzékelhetősége vagy tapasztalhatósága mindig *valamiként értett* dolgok megmutatkozása, ahol is a tapasztalat eleve az immateriális médiumfelfogás függvénye, tehát nem redukálható a jelölő materialitásának érzékelésére. A mediális hatás érzékelése maga ennél fogva függvénye annak az előzetes tudásnak, amelynek megfelelően valamit *valamiként* értünk meg; ez az érzékelés pedig nem egyszerűen „hozzárendelődik” a befogadáshoz, hanem egyenesen benne testesül meg az „érezkelő tudomásulvétel” (22–23. old.). És mivel a szavak nyelvi teljesítménye az irodalomban a megmutatkozásnak mindig újként és másként megértendő konstellációját teremti meg, a médium materialitása nem előzheti meg a megértés tapasztalatának immateriális nyelvi feltételezettségét. Ami nem jelenti azt, hogy a megértés leválasztható az üzenet kódoltságáról vagy materiális mediatilitásáról: épp ellenkezőleg, hiszen e materiális mediatilitásban testesülhet csak meg, de csak mint folytonos újraértésre ráutalt közlemény. „E spekulatív egység – mint az irodalom médiuma – úgy konstituálódik »lenni« és »megmutatkozni« köztességében, hogy pillanatnyi találkozásuk megismételhetetlen konfigurációján keresztül leplezi le az esztétikai tapasztalat jelentésre és hordozóra bonthatóságának vágyképét.” (34. old.) A hermeneutikai gondolkodás szerint ugyanis a materiális mediatilitás »átmeneti« jellegű; soha nem elsőleges, hiszen újra meg újra a nyelvhez (és nem a vizualitáshoz) tereli a befogadást. „A szó esztétikai lehetőségei” megmaradnak továbbra is nyelvi jellegűnek, s a befogadó azért tudja őket mozgósítani, mert rendelkezik „a nyelvhez való odatartozás tapasztalataival” (33. old.) Ez a tapasztalat, melyet a szövegek szabadítanak föl, tehát a beírás közvetítettségével és eme materialitás mögékerülhetetlenségével valósul meg, miközben a materialitás érzékelhetősége sohasem pusztán önmagára, hanem a lét „nyelvbe ágya-

zottságára”, a tapasztalat előzetes – immateriális – nyelvi feltételezettségére utal.

Kulcsár Szabó Ernő tanulmánya mintegy szinopszisa a kötetnek, melynek felépítésében alapvetően két meghatározó elv érvényesül. Első harmadába kerültek a teoretikus megfontolásokat összegző kutatások, amelyek a mediatilitás elméletének irodalomtörténeti és irodalomelméleti hozadékait azonosítják egyes médiateoretikusok, filozófusok és irodalomtudósok munkáiban. A fő összetartó szál természetesen a nyelv (illetve a nyelv filozófiája) s ahhoz szorosan kapcsolódva a hang, a beszéd, az írás, valamint az írás materialitásának alakzatai, s mindezek viszonyba állításának különböző módzatai. Tímár Andrea dolgozta Kittler és Paul de Man elmékedéseinek összevethetőségéről, Molnár Gábor Tamásé Croce, Kenneth Burke és de Man munkáinak összefüggéseiről szól, Lucas Manfrin²¹ pedig szóbeliség és írásbeliség, mediatilitás és irodalmiság, fiktiiv és imaginárius irodalom- és tudománytörténeti viszonyairól. A helyenként szövegelemzésekkel bővülő dolgozatok nyelvfilozófiai konzekvenciái kiegészülnek utalásokkal arra, hogyan hatnak ezek az elméleti felismerések a költészettörténet periodizációjára – különösen a technikai médiumok térnyerésének korszakában, azaz főként a klasszikus és a késő modernség, illetve határhelyzetük értelmezhetőségének tekintetében.

Kulcsár-Szabó Zoltán *Irodalmiság és mediatilitás a költészetben* című dolgozata igen átfogóan, az olvasó számára bőséges és széles körű tájékozódást biztosítva mutatja be az irodalmiság bonyolult, összetett kérdéskörét. A filozófiai reflexióktól a strukturalista nyelvészetten át a dekonstrukció nyelv- és irodalomelméletéig terjedő skálán vázolja a különböző nézőpontokat úgy, hogy a közös vezérvonalhoz szándéka végül a költészet mediatilitásának problematikájához jusson el. Meghatározása szerint „a »költőiség« effektusa valamilyen módon azokat a mediális deficiteket (vagy az intermedialis kapcsolódások szükségszerűségét) jelöli a nyelvben, amelyek éppen a nyelv mediális karakterének felismeréséből vagy reflektálásából erednek” (85. old.). Ugyancsak nagy hangsúlyt kap a nyelvi jel érzéki oldala, tapasztalásának, kódolásának mikéntje, illetve a nyelvi konstrukciók megértésének a mediális regiszterek közti mozgása. Végző soron azonban a retorikához jutunk el: „A jel érzékisége – mint a »költőiség« előfeltétele vagy, akár, médiuma – mindenesetre nem iktathatja ki (noha elfedni képes) azt a mediális transzformációt, amely a költői nyelvnek az audiovizuális médiumokban rögzített megjelenését lehetővé teszi, történjek ez a hallucináció vagy a képzelet imaginárius közegeiben vagy valóságosabb akusztikus vagy vizuális effektusokban. A »költőiség« és a képiség szoros összefüggése a poetológia vagy a retorika nyelvében az irodalmiságkritériumok közül elsősorban nyilvánvalóan a figurativitás lehetőségére irányítja a figyelmet, ami de Man említett retorikai átfogalmazása szerint alapvetően a metafora struktúrájára vezethető vissza.” (93. old.) Találó interpretá-

ciókkal alátámasztott következtetése, hogy „[a] költőiség nyelve vagy a nyelv költőisége [...] »képként« jelenik meg, ami implikálja azt is, hogy a költészet képesége valóban a nyelv retorikai hajlékonyságán alapul” (98. old.). Éppen ezért, ahogyan József Attila *A bőr alatt halovány árnyék* című verse nyitó képének²² vagy Georg Trakl *Helian* című verse egy passzusának²³ elemzése is mutatja, a képesség bizonyos nyelvi megnyilvánulásai nem fordíthatók át más – képi – médium terébe, hanem kizárólag a nyelv retorikai képessége „hívhatja elő” őket. A hang, a költői jel másik fontos médiuma esetében sincs másról szó. A ritmus, a rím és a szóhangzások játéka a nyelvi jel materialitására, de ugyanakkor a jelentéssel való kapcsolatának dilemmáira hívja fel a figyelmet. Ahogyan Kulcsár-Szabó Zoltán kiemeli: „A hangzás hasonlóságára alapuló szójátékok »poétikai funkciója« nem annyira hangzás és jelentés, jelölő és jelölt egybetartozását, hanem a »költőiségnek« a hangzóság oldalán való fenomenalizálhatóságát nyilvánítja meg. A nyelv ezen érzékisége, amelyet Walter Benjamin egy helyen a »rím« sajátos »aurájának« nevezett, valóban magára a nyelvre terelheti a figyelmet, amennyiben a szavakat leválasztja referenciális meghatározottságaikról. Ez azonban aligha fedheti el, hogy ez a fenomenalizáció retorikai effektusokból adódik, hiszen a hangalak hasonlóságára, azaz metaforikus vagy metonimikus struktúrára vezethető vissza.”²⁴ (104. old.) Mallarmé, illetve Benn poétikáját, hang és írás médiumának költészettörténeti és –elméleti jelentőségét végül Illyés Gyula és József Attila versészleteinek (*Koszorú, Anyám, Téli éjszaka*)²⁵ az elemzése követi, mely abba a következtetésbe torkollik, hogy „a költészet »hangja« mint a nyelvi jel érzéki szimulációja (önprezentációja) nem feltétlenül határolható el a nyelv nem-érezéki »morajlásától«. Vannak tehát, úgy látszik, olyan hangok is, amelyek soha nem hallhatók, csak olvashatók, s talán éppen ilyen a nyelv (mediálisan) fordíthatatlan »hangja« is.” (108. old.) – A fentieknek megfelelően a dolgozat hasonló következtetésre jut, mint Kulcsár Szabó Ernő tanulmánya: „A szó tisztá materialitásának a nyelv médiumaként való azonosítása egyáltalán nem értelmetlen, s a nyelv elméletei – pl. Saussure-nél – ki is jelölik egy ilyen azonosítás támpontjait. Az irodalom, jobban mondva az irodalmiság médiuma azonban nem eshet egybe a nyelv ezen állapotával, hiszen éppen azt ígéri, hogy képes azt rögzíteni vagy közvetíteni. Bármennyire szokatlanul is hangozzék tehát, ezt a másik médiumot, az irodalmiság médiumát aligha lehet mással, mint a retorikával azonosítani.”²⁶ (110–111. old.)

Az esztétikai tapasztalat medialisága tág értelemben véve még két tisztán elméleti dolgozatot közöl a kötet utolsó szekciójában, feltehetően azért éppen ott, mert nem annyira egy teoretikus probléma, mint inkább a tágan értelmezett elméleti kontextus hatásainak fölvezetésére tesznek kísérletet. Az egyik Kricsfalusi Beatrix tanulmánya (*A hús helyzete. Vázlat a színház medialiságáról*), amely a színházi előadás

mediális viszonyainak logikáját és XX. századi helyzetét elsősorban Erika Fischer-Lichte munkáira hivatkozva írja le. Bemutatja a színház történetében is fölértékelődő audiovizuális médiumoknak a befogadásban és megértésben játszott szerepét, majd az emberi test mint médium jelentőségét taglalja a különféle színházi produkciókban és performance-okban. Az inkább áttekintő, mintsem egy-egy részterületet vagy problematikát aprólékosan kiveséző szöveg jól illeszkedik a kötetnek a medialiság témakörét univerzalizáló koncepciójába. A másik tanulmány Hansági Ágnesé (*A médium kora – A kor médiuma? A kánonok alakulásának mediális aspektusai*), aki a kánonok és a kanonizáció kérdéskörében firtatja a technikai médiumok szerepét. A tág értelemben vizuális, szűk értelemben filmes/televíziós/internetes kultúra globalizációja az ezredfordulón nemcsak a befogadás/megértés filozófiai kérdéssírait, hanem a kognitív fejlődés és az oktatás mikéntjét is befolyásolja, csakúgy, mint az irodalmi hagyomány folytonosságának és a szövegek kanonizálásának, a befogadási szokások változásainak elvét. A primer irodalom és a filmes adaptáció kánonra, olvasási kultúrára gyakorolt befolyása Hansági szerint oda-vissza működő hatástörténeti mozgást indít el, amely alighanem pozitív előjelű folyamat.

A kötet többi írása főként esettanulmány. Elméleti megalapozásuk a kortárs tendenciákkal tart rokonságot, ugyanakkor igyekeznek a tárgyalt korszakok teoretikus reflexióit is mozgósítani. Ily módon képet kapunk a XX. század medialisággal kapcsolatos kérdésköréről, s maga *Az esztétikai tapasztalat medialisága* is történetileg értelmeződik. A múlt század első harma-

22 ■ „Egy átlátszó oroszán él fekete falak között.”

23 ■ „O ihr zerbrochene Augen in schwarzen Münder” (kb. „Ó, ti összetört szemek fekete szájakban”)

24 ■ Az idézetben szereplő hivatkozás: Walter Benjamin: *Gesammelte Schriften*. II/1, Frankfurt, 1991. 361–363. old.

25 ■ „Törékeny természetét a töke / megtörte [...]” (*Anyám*); „néma ajak-mozgás mímelte a szót, / mert hangot sem tűr a török [...]” (*Koszorú*); „s a csönd kihűl. Halloed, csont, a csöndet?” (*Téli éjszaka*) – Itt érdemes megemlíteni, hogy a hangzóság és a képesség költészeti jelentékenységét támasztják alá a korszak költői teljesítményéről készült olyan interpretációk is, mint Lőrincz Csongornak a *Téli éjszakát* is érintő dolgozata (A retorika temporalitása. *Az eltévedt lovas* mint intertextus) Palkó Gábor egyik Ady-dolgozata (Hangszer – hang – meghallás) in: H. Nagy Péter (szerk.): *Ady-értelmezések*. Iskolakultúra, Pécs, 2002. 119–133. és 22–47. old., továbbá H. Nagy Péter Ady-monográfiája: *Ady-kollázs*. Kalligram, Pozsony, 2003.

26 ■ Az idézetben szereplő hivatkozások: Ludwig Jäger: *Zeichen/Spuren*. In: Georg Stanzek – Wilhelm Vosskamp (hrsg.): *Schnittstelle*. DuMont, Köln, 2001. 22. old.; Niklas Luhmann: *Das Medium der Kunst. Delfin VII* (1986), 6–15. old.; Niklas Luhmann, Peter Fuchs: *Vom schweigenden Ausflug ins Abstrakte*, in: uók: *Reden und Schweigen*. Suhrkamp, Frankfurt, 1989. 160–177. old.

27 ■ Amelyek közül magyarul is olvashatók részletek, sőt értelmezések is in: Nyíri Kristóf, Szécsi Gábor (szerk.): *Szóbeliség és írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig*. Aron, Bp., 1998.

28 ■ A regény magyar kiadásainak címe megtartja a „psycho” szó eredeti, angol írásképét.

29 ■ Fodor Péter: *Elete története (?) Bret Easton Ellis: Glamorára. Alföld*, 2006. 1. szám 74–82. old.

dát, tehát a klasszikus modernséget és a történeti avantgárdot érintő munkák közül Szirák Péteré a hoi művészetértelmezések némelyikét vizsgálja röviden (*A lélek és a véletlen. A medialitás nyomai a huszadik század elejének magyar művészetértelmezésében*), Kékesi Zoltán pedig (*A költészet és a technikai médiumok*) Kassák és az avantgárd kapcsán szöveg és kép, szöveg és film viszonyát. Mindketten hasznos kiindulópontokat kínálnak a tájékozódáshoz. Az avantgárd – és az alkotások mediális feltételeire talán még hangsúlyosabban reflektáló neoavantgárd – kapcsán ugyanis számos művész, művészi kör és értelmező fejtette ki véleményét...

Ugyancsak a történeti irányultságot erősíti a három érdekesítő, „antik” tárgyú tanulmány. Az idézőjelet azért használom, mert a történetiség itt nem kizárólag arra irányul, hogy az irodalom történetének legrégebbi pontjai is érintve legyenek, hanem arra, hogy a szóbeliség és írásbeliség, valamint a szövegek hagyományozódásának problémái a medialitás témájának és szerepének történeti relevanciáját kidomborítsák. Természetesen számos kommunikációelméleti kutatás foglalkozik a kérdéssel, elegendő itt a *Történelem, kultúra, medialitás*ban is bemutatott Havelock és Ong vizsgálódásaira utalnunk.²⁷ Stephan Krause – a másik német nyelvű szöveg szerzője – a mítoszok hagyományozódását taglalja (*Zur Medialität des Mythos*), Tamás Ábel pedig (*Az írás elszáll, a szó megmarad. Az Aeneis medialitása*) az *Aeneis* bizonyos részleteinek interpretációjával mutatja be szóbeliség és írásbeliség médiumszerepét és fontosságát mind a szöveg fikciójában, mind magában a korszakban. Számomra mégis Simon Attila tanulmánya nyújtotta a legnagyobb élményt, mely Lukianosz *Egy teremről* című szövegét értelmezve beszéd, hang, kép és írás egymás médiumait előhívó természetét tárgyalja, kiegészítve a Gorgók és Szirének történeteinek idevágó elemzésével, amely a nyelv-látvány-hang dominanciaviszonyait veszi szemügyre a szövegek és mítoszok alapján.

Oláh Szabolcs Kosztolányi- és Lőrincz Csongor József Attila-interpretációja a XX. század első felének, tehát a klasszikus és késő modernség korszakának reprezentáns költői alkotásait tárgyalja. Mindketten a teoretikusan leginkább problematizált jelenségkör, a jel érzékisége/materialitása, illetve a nyelv/retorika irodalomértésben betöltött szerepe összefüggésében közelítenek a művekhez. Kosztolányi kommentárjait is idézve Oláh Szabolcs a líra hangzóságára kérdez rá úgy, hogy a paronázia alakzatának az írott szöveg és a szó hangalakja viszonyában betöltött funkcióját vizsgálja Kosztolányi műveiben. A *Beszélő boldogság* című vers elemzése (*Beszéd, szócsengés, íráskép és poétikus műforma a „most” esztétikai tapasztalatában. Kosztolányi Dezső: Beszélő boldogság*) már szubjektumtörténeti és -elméleti reflexiókat fűz materialitás, hangzóság és megszólaltatás dilemmáihoz. Lőrincz Csongor (*Beírás és árvitel. József Attila: „Költőnk és*

Kora”) a „Költőnk és kora” medialitásának analízisével hasonló berkeket jár be, a hang írásos (tárolt) azonosításától kezdve a megszólaltatás aktusának kérdéseit át a mediális homogenitás illúziójának leleplezéséig. József Attila verse különösen alkalmasnak bizonyul a beírás, tárolás és a médiumok (itt: betű, íráskép, hang) összefüggéseinek tüzetes elemzésére. A mediális effektusok sorának (látvány, hang, szubjektum „beírásai”) magyarázata egyéb szövegek, versek idézésével a szövegek köziség elvét is játékba hozza.

Bednancics Gábor tanulmánya („Költői” képek. *Adalékok két zárványszerű századfordulós életműhöz*) Mednyánszky László festészetét – egyáltalán a „festőiséget” – kapcsolja az alkotó naplójegyzeteinek szövegvilágához, illetve Czöbel Minka verseinek képiségéhez. A hangulati elemek hasonlósága, a művészek egymásra hatásának lehetősége önmagában kevésbé meggyőző argumentációs terep, a XIX–XX. század „átmenetinek” tekintett költői korszakának „médiumjellege” is kissé keresettnek hat. Noha a jellemző festői és költői képi világok, valamint motívumok, illetve a nyelvi magatartás szemléltetése a romantika és a modernség közti szakasz „tétováságát” hivatott fölvezetni.

Két világirodalmi tanulmány szerepel a kötetben. Bónus Tibor alapos és részletekbe menő Proust-interpretációja (*Érzékek heterogenitása – hang és kép testamentuma. A telefonról és a fényképezőgépről Proust A la recherche du temps perdu című regényében*), amely hang, kép és írás, érzékelés és megismerés viszonyainak filozófiai megalapozását hosszasan, kimerítő szövegelemzésekkel támasztja alá. Természetesen a vizuális és hangzó komponensek beírása mind-mind nyelvi feltételezettségű, így maga a fikció tere, a regényszöveg és a narratív struktúra a nyelv (transz- vagy inter)mediális jellegét problematizálja. Fodor Péter pedig invenciózus elemzését adja Bret Easton Ellis *Amerikai Psychójának* (*Hiszem, ha látom. Bret Easton Ellis: Amerikai pszichó*).²⁸ A művel szoros dialógust folytató interpretáció elsősorban az intermedialis effektusok, mindenekelőtt a filmnyelv hatásának regénybeli fölterképezésére irányul, kiemelve mozgókép és irodalmi szöveg megalkotottságának tematikus és retorikai hasonlóságait és különbségeit.²⁹ (Mind a két tanulmány hiánypótló munkának is tekinthető a magyar recepcióban.)

A kötetben tehát jelentékeny tanulmányok sora olvasható. Hogy a kutatások milyen módon, milyen eszközökkel és mely irányokba folytatódjanak, az egyelőre talán éppen csak körvonalazható, hiszen a témában folyamatosan jelennek meg a gondolatébresztő kötetek és folyóiratszámok. □